

НЕРЕАЛІЗОВАНИЙ ПРОЕКТ ЗАСНУВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО УЧИЛИЩА У КАТЕРИНОСЛАВІ

Одним із знакових питань в історії Катеринослава є історія проектування, будівництва та функціонування губернського міста на початку його існування. Багато дослідників зверталися до планів будівництва нового губернського міста, який мав стати адміністративним, торговельним та культурним центром півдня Російської імперії, та який ніс відповідальний і почесний обов'язок – увічнити пам'ять імператриці Катерини II.

Існувало декілька проектів будівництва Катеринослава. Перший датується ще 23 квітня 1776 року, коли азовський губернатор В.О. Чертков направив Г.О. Потьомкіну рапорт про виготовлення проекту та складання кошторисів на будівництво губернського міста [2, с. 25]. Наступні проекти затверджувались у 1779, 1782, 1784 роках, які змінювали не тільки місце знаходження та кількість архітектурних споруд у місті, а, навіть, і місце розташування самого Катеринослава. Як відомо, врешті-решт через непридатні для життя природні умови, губернське місто було перенесено з лівого на правий берег Дніпра [9, с. 82-84].

Хоча планів та проектів будівництва було немало, але жоден з них не включив у себе пропозицію В.О. Черткова, яку він висловив у одному з рапортів до генерал-губернатора Г.О. Потьомкіна. Даний рапорт був знайдений в рамках дослідження документації Азовської губернської канцелярії. Документ відобразив бажання азовського губернатора створити в новому губернському місті, окрім школи для дівчат, лікарні, державного банку, бібліотеки та манежу, військове училище.

Проект створення військового училища був надісланий азовським губернатором В.О. Чертковим генерал-губернатору Г.О. Потьомкіну у рапорті ще у грудні 1776 року. Взагалі-то рапорт стосувався заснування шкіл для албанців в Керчі та Єнікале, але друга частина документу містить пропозицію, яка й стосується заснування військового училища у майбутньому губернському місті Катеринославі. Азовський губернатор зазначав, що у такому військовому училищі мають навчатись наукам та військовій справі діти офіцерів та різночинців.

Досліджуючи рапорт В.О. Черткова, ми акцентували увагу саме на проекті заснування військового училища, а не інших зазначених в документі освітніх та культурних закладів, оскільки існування в Південній Україні такого училища, якого на той час не було ще в жодному місті півдня Російської держави, мало стратегічно важливе значення.

На жаль, даний проект заснування такого освітнього закладу так і не був втілений в життя ні в Катеринославі I, ні в Катеринославі II, ні в Новомосковську. Про це свідчать відомості документальних джерел, статистичних документів, досліджень подальшої історії міста й регіону та історії Південної України XIX – XXI ст.

Дослідження, що містять публікації документів, які стосуються історії проектування та будівництва Катеринослава, вказують, що в місті існувало два училища, в яких навчалися діти дворян та різночинців і сироти, які навчалися коштом

державної казни. Підтвердження цьому знаходимо в «Описании границ и городов бывшей Азовской губернии», що було підготовлено Я.П. Новицьким [6, с. 15].

Інформації про зведення будівлі для військового училища не виявлено ні у переліку архітектурних об'єктів, що міститься у відомості архітектора Миколи Алексеєва, надісланій Г.О. Потьомкіну [2, с. 26], ні у переліку будівель із зазначенням фінансових витрат на їх будівництво 1781 року [2, с. 30-31]. У своїй подальшій історії Катеринослав так і не мав власного військового училища. Так, відомість 1862 року про освітні заклади Катеринославської губернії не містить інформації про існування будь-якого військового училища [2, с. 47]. Така ж ситуація і з «Военно-статистическим обозрением Российской империи» [2, 43].

Історики, які вивчали історію Катеринослава, намагались досліджувати історію губерньського міста комплексно. Отже, в роботах багатьох дослідників зустрічаємо відомості про освітні заклади в Катеринославі. Більшість істориків звертала увагу на заснування університету, якому відводилась провідна роль в освітній галузі на півдні, інколи згадуючи про існування інших освітніх закладів. Отже, вивчення наукових праць істориків дозволить визначити, чи існувало все ж таки військове училище в Катеринославі.

Про училища знаходимо згадки у колективній праці «Історія міст і сіл УРСР», де міститься інформація, згідно з якою в Катеринославі на межі XVIII та XIX ст. було відкрито тільки народне училище та гімназію [4, с. 66]. У Новомосковську, де можливою була реалізація вищевказаного проекту, автори називають повітове, парафіяльне, казенне, єврейське училище та приватну жіночу школу [4, с. 482].

Дослідник історії краю Д.І. Яворницький в роботі з історії Катеринослава повідомляє, що станом на 1782 р. у місті існувало два училища для дітей дворян та різночинців [11, с. 32]. В «начертании города» Г.О. Потьомкіна, що був представлений Катерині II, фрагменти якого навів Д.І. Яворницький, в переліку архітектурних об'єктів військового училища не знаходимо [11, с. 36]. В «Історії Катеринослава» містяться відомості щодо освітніх закладів тільки про університет [11, с. 46], та про жіноче і чоловіче училища, які були переведені з Кременчука [11, с. 53].

Н.Д. Полонська-Василенко в роботі «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина» наводить перелік основних об'єктів Катеринослава, але мова про військове училище в ньому не йде [8, с. 222].

У роботі О.І. Дружиніної «Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг.» наведені відомості, згідно з якими в Катеринославі існувало два училища для дітей дворян та різночинців. Автор висловила думку, що вони були створені для підготовки місцевих перекладачів та чиновників [3, с. 80]. Вслід за О.І. Дружиніною В.І Тимофеєнко в рамках дослідження історії містобудування на території Південної України, вказує на існування двох училищ. Посилання та схожість поданого матеріалу свідчить, що автор користувався не документальними джерелами, а лише науковим доробком О.І. Дружиніної [9, с. 82].

Директор Дніпропетровського історичного музею Н.І. Капустіна у довідці про історію Катеринослава та проблему вирішення дати заснування міста, за-

значає, що в місті було тільки два училища, а згадок про будь-яке військове училище в довідці не має [5].

Отже, у дослідженнях історії Катеринослава мова про військове училище взагалі не йде. Всі дослідники зазначають, що в місті функціонували два училища, але вони аж ніяк не військові. Дослідження істориків, що займалися історією Катеринослава, містять подібну інформацію щодо кількості училищ в місті, тож можна припустити, що всі використали інформацію з «Описания границ и городов бывшей Азовской губернии», що було опубліковане окрім Я. Новицького, М. Мурзакевичем у Записках Одеського товариства історії та старожитностей [7, с. 289]. Отже, ані документальні джерела кінця XVIII – першої половини XIX століть, ані історіографічні, не підтверджують факт існування військового училища. Виходячи з цього можемо констатувати, що проект таки не був реалізований. До того ж, жоден з дослідників, вивчаючи історію Катеринослава, проекти будівництва і т.д. навіть не вказав на існування унікального проекту азовського губернатора.

За задумом В.О. Черткова саме військове училище мало готувати чиновників, офіцерів, що знаються не тільки на військовій справі, а й на особливостях південного регіону, й зрештою зможуть продуктивно ним управляти.

Однак проект азовського губернатора не був реалізований, оскільки, поперше, йшов дещо врозріз зі стратегічним задумом російського уряду, згідно з яким Російська імперія намагалась міцно утвердитись у Північному Причорномор'ї. Наявність військового училища у регіоні могло б сформувати місцеву неросійську еліту з національних меншин. Так, проект передбачав навчання дітей албанських військових після закінчення батальйонної школи у військовому училищі Катеринослава. Існування такої еліти суттєво заважало б виконанню цього стратегічного плану.

По-друге, судячи з факту незатвердження плану В.О. Черткова, очевидно, потреби у збільшенні військових кадрів не було. Підготовка військових покладалась на вже існуючі військові заклади Російської держави [10]. А згодом, коли Російська імперія в XIX ст. майже остаточно колонізувала південний регіон, і з'явилась потреба у військовому училищі, воно було засновано в середині XIX століття в Одесі та Єлисаветграді, оскільки вже після смерті Г.О. Потьомкіна Катеринослав почав втрачати статус культурно-освітньої столиці півдня Російської держави.

Таким чином, проект управителя Азовської губернії, який розумів необхідність заснування військового училища для створення власних кадрів у Південній Україні, так і не був здійснений, бо в тих історичних умовах, коли він задумувався, його реалізація була неможливою. Задум азовського губернатора так і залишився задумом, реалізованим лише у середині XIX ст., коли військові училища почали створюватись на території Південної України.

У даній публікації пропонується унікальний документ, що відображає намагання тогочасного керівництва Азовської губернії створити військове училище на території Південної України і тим самим забезпечити регіон власними кадрами. Рапорт являє собою відповідь на ордер Г.О. Потьомкіна, в якому генерал-губернатор пропонує скласти штат для албанських батальйонних шкіл, пропози-

цію про створення яких він апробував в даному ордері [1, с. 52]. Окрім викладення стану справ, що стосується вищезазначеного питання, В.О. Чертков другу частину рапорту присвятив проекту заснування деяких освітніх та культурних закладів в майбутньому губернському місті, в тому числі військового училища.

Оригінал документу знаходиться в Російському державному архіві давніх актів, а саме в фонді 16 «Внутрішнє управління», справі 797 «Бумаги канцелярии князя Потемкина-Таврического о губерниях Новороссийской, Азовской, Астраханской, о Днепровской линии, о Войске Донском и пр.». Документ розміщується на чотирьох аркушах.

Публікація здійснюється за оригіналом документа. При передачі тексту зберігаються всі його особливості, в тому числі пунктуація та розташування реквізитів. Проте деякі літери змінені: літера «ъ» замінена російською літерою «е», «і» замінена на «и». Опущено твердий знак в кінці слів, виносні літери написані в строчку. Нерозбірливі слова позначені в тексті документа [*нерозб.*]. Регалії Г.О. Потьомкіна опущені.

Бібліографічні посилання:

1. Богумил А.К. К истории управления Новороссии князем Г.А. Потемкиным. Ордера 1775 и 1776 года. – Вып. 2. – Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905. – 134 с.
2. Днепропетровску 200 лет. 1776 – 1976. Сборник документов и материалов. – К., 1976. – 509 с.
3. Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775 – 1800 гг. – М., 1959. – 280 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К., 1969. – 630 с.
5. Капустіна Н.І. Довідка щодо історії заснування Катеринослава // http://gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=13
6. Новицкий Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии. (Левобережная часть нынешней Екатеринославской). (1775 – 1783). Архивные источники. – Александровск, 1910. – 38 с.
7. Мурзакевич Н. Описание городов и уездов Азовской губернии (1779 года) // ЗООИД. – Т. 3. – Одесса, 1853. – С. 289-305
8. Полонська-Василенко Н. Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Мюнхен, 1965. – Т. 2. – 247 с.
9. Тимофеенко В.И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. – К., 1984. – 220 с.
10. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона [Электронный ресурс]. / Ред. Е. Александрова – М.: Мультимедиа-издательство “Адепт”, 2002. – 1 электрон. опт диск. (CD-ROM): цв. 12 см.
11. Яворницкий Д.И. История города Екатеринослава. – Днепропетровск, 1989. – 197 с.

ДОДАТОК.

1776, грудня 10. – Рапорт В.О. Черткова з пропозицією створити в Катеринославі військове училище, школу для дівчат, лікарню, державний банк та інші культурні заклади.

№ 10

Генваря 5 дня 1777

Его светлости [...] князю Григорию Александровичу Потемкину.

От генерал-майора Азовскаго губернатора и кавалера Черткова
Репорт

Исполняя ордер вашей светлости от 18 апреля под № 968 о присылке мнения о учреждении школы для албанцов, писал двоекратно к господину [65] // генерал майору Борзову по сведению обстоятельств в Яникуле и Керче и состояния там обитающих албанцов, но он отнес все то паки ко мне, а между тем получа от вашей светлости от 14 числа июня под № 1619 вторично о том же повеление с изъяснением частию и каким там ученым быть нужно, почел, рассуждая, что в Яниколе и Керче учащихся из албанцов и греков много быть не может, а из российских кроме гарнизонных имеющих (имеющих) баталионные школы и того меньше, а необходимо надобных учителей и для того малого числа сколько и ради большего, содержать и равную цену платить должно, да едва кого либо из иностранных и за великую цену, по отдаленности того места, преклонить возможно; то и осмеливаюсь вашей светлости представить, когда из албанцов учредятся баталионы, то при каждом иметь школу, только с тем различием, что определяемым к обучению российской, равно греческой грамоте, письму и арифметики за их излишней труд сверх жалованья производить, смотря по знанию и прилежности, каждому в год от двадцати четырех до шестидесяти рублей, полагая на то и на содержание книг, бумаги, чернил, перья и протчаго суммы при каждом баталионе в год по пяти сот рублей, где и обучать и содержать детей воинских чинов на казенном иждивении как и при гарнизонных баталионных, а протчих, какого б звания и чина кто ни был, в ту школу детей принимать безотрицательно и обучать [65 зв] // безденежно и без платежа за книги, бумагу, чернила, и инструменты, но [нерозб.] оных достать им неоткуда, а надобно казне доставлять, только во всем протчем на собственном родительском содержании, а неимущих и сирот причислять в баталионные школы; На против же того не соизволите ли апробовать к общей пользе и к прославлению всывысочайшаго Ея императорскаго величества милосердия, учредить во всей губернии начавшейся в высокославные Ея владение, при губернском городе /: который, естли удостоится соответствующаго тому названия /: Екатеринославе завести воинское училище, половину из дворянства российскаго и иностраннаго в том числе из штаб и обер офицерских детей, а другую из разночинцов, коих как обучать пристойным наукам так и воинским обрядам, а при том из разночинцов тех, которыя в науках успевать не будут и к обучению разных мастерств в полках потребных; а чтоб из разночинских детей и женскаго пола по неимуществу и сиротству без присмотра не оставались, а незаконно рожденныя младенцы не погибали, то учредить и девичью школу, в которой воспитывать и

приносных детей; для неимущих же, дряхлых, больных и увечных, как отставных от службы, так и разночинцов мужескаго и женскаго полов публичной гошпиталь или больницу, которым штаты при сем препровождаю, а когда оныя заблагоприняты будут, то не оставлю взнестъ [66] // вашей светлости наставлений касательных как до обучающих, так и учащихся в том училище, в которое из баталионных албанскаго войска [нерозб.] из партикулярных людей по желаниям, а из баталионных школьников отменнаго понятия по обучению грамоте, письму и части арифметики присылать в сие училище, равно плана к построению училищнаго дома с профильными фасадами и сметами; Хотя на сие училище, девичью школу и публичной гошпиталь, потребно годовой суммы сорок одна тысяча шесть сот пятьдесят рублей пятьдесят одна копейка с половиной, но естли благоугодно будет учредить здесь государственной банк с подлежащими в канторе онаго чинами, прислав в оной государственными ассигнациями восемь сот тысяч рублей, из которого сходно с апробованным Ея императорским величеством о албанцах учреждениям отделить в Яниколь сто тысяч, да в Таганрог двести тысяч рублей, то мнится, что все ия содержание из процентов от той суммы получаемых, коих положенное число ежегодно из той канторы отпускать, казне почти ничего стоить не будет, а посредством сего училища, в здешнем довольно отдаленном от столицы краю, немалое последует пособие не только простолюдинам к просвещению, но состоящем в околичных местах в службе и имеющим свои деревни и селении дворянству и малороссийскому шляхетству, не менее же грекам [66 зв] // и албанцам для их детей к порядочному воспитанию, и в снабдении здешних войск исправными и нужными науки знающими обер и унтер офицерами равно и необходимо при полках надобными ремесленными людьми, не упоминая о том, что посредством учреждения сего банка, в разсуждении новости сих мест, как здешнее купечество придет в лучшее состояние, так и заселяющим новыя места немалое вспоможение отдачею тех денег за указныя проценты с надежным поручительством зделается, но из тех денег никому более десяти тысяч рублей в процент не отдавать, и далее трех лет не отсрочивать, да и с тем, чтоб по прошествии сроков истинную сумму вносили либо государственными ассигнациями, либо золотою и серебряною монетами, из коих по собрании лет чрез пять иметь всегда в запасе готовыми золотом или серебром до пят десят тысяч и более рублей, на случай иногда снабдения бываемых здесь войск, и избежания казеннаго убытка в перевоске денег, а паче к поспешнейшему оных к войску доставлению, присылая на место оных сколько куда ассигновано будет толикое же число государственными ассигнациями, а процентную сумму, как оная употребляется будет на училищныя расходы и медною монетою, что же на толикую сумму найдется в сем краю, как из помещиков, так и купечества и промышленников достаточно надежных и с достойным поручительством заимщиков [67] // в том нет ни малаго сомнения, а на военное училище навсегда без особаго казеннаго иждивения содержатся будет, да и большая польза в расширении торгов и купечества, и в скорейшем пустых земель заселении, следовательно и в умножение государственных доходов неминуемо поспешествуется.

К заведению сего училища и к построению училищного дома, единовременной суммы отпускать нужды не предвидится; а только по учреждении вышеписанного банка из процентов сколько их в первом году когда собратся может все оныя отпускать, так чтоб полная годовая сумма в училище в том году вступить могла, из которой учредить во первых канцелярию училища, потом производить по частям нужныя построения, а на другой год делать прием в кадеты и ученики и к ним для обучения нижних наук учителей и положенных по штатам воинских чинов, тож профессора от чего из полной суммы не по состояния комплекта немалой остаток быть имеет, а как и в последующей год по новости учащихся вышних наук учителей и разных чинов определять нужды еще не будет, то так же уповательно быть от того остатку, да с добрым хозяйством и во все годы без остатку быть не может, которыя остаточныя денги [67 зв] // отдавая особо по канцелярии училища на основании государственного банка в процент, собираемую же чрез то сумму не причисляя в зачет к будущему году, а только ведя порядочныя обо всем счеты с отсылкою оных чрез губернскую канцелярию в государственную ревизион коллегию, употреблять на исправления и починку училищного дому на заведение библиотеки, а со временем и манежа, при котором содержать исправных верховых с пристойным к тому прибором до двенадцати или более лошадей и при оных толикое же число конюхов да для обучения одного берейтера с жалованием в год по четыреста и двух пикеров, коим в год каждому по сту по двадцати, конюхам же каждому в год с провиантом верхним и нижним мундиром каждому по двадцати по четыре рубли, что все и предаю на благоусмотрение вашей светлости.

Губернатор Василей Чертков.

№ 1687 вд
Декабря 10 дня
1776 года
К: Белевская

РДАДА, ф. 16, спр. 797, ч. 8, арк. 65 – 68.